

Я. Р. Самуйлік (г. Брэст, Беларусь)

АСАБЛІВАСЦІ ГАВОРКІ ВЁСКІ БЯРОЗАВІЧЫ ПІНСКАГА РАЁНА

Вёска Бярозавічы – цэнтр аднайменнага сельсавета – размешчана за 20 км ад раённага цэнтра г. Пінска. Упершыню згадваецца ў пісьмовых крыніцах у 1450 г. пад назвай (на рускай мове) Паршевичи, Поршевичи. Паселішча належала да маёнтка Пінск. Па іншых звестках Паршавічы ўпамінаюцца ў 1492 г. (ці ў 1495 г.) у дарчай грамаце пінскай княгіні Марыі Сямёнавай на дварышча ў гэтым населеным пункце пінскаму намесніку Фурсу Іванавічу (Івановічу). Гэта сяло ў складзе яе маёнткаў у Пінскім княстве. У 1567 г. Паршавічы – гэта дзяржаўнае ўладанне ў Пінскім павеце Берасцейскага ваяводства Вялікага Княства Літоўскага. У канцы XVIII ст. паселішча належала да маёнтка Аброў, якім валодалі бенедыкцінцы (члены першага ў каталіцкай царкве манаскага ордэна, заснаванага ў 530 г. у Італіі Бенядзіктам Нурсійскім). У час другога падзелу Рэчы Паспалітай (1793 г.) Паршавічы ўвайшлі ў склад Расійскай імперыі. З 1796 г. паселішча ў Пінскім павеце Мінскай губерні. У 1921 – 1939 гг. Паршавічы ў складзе Польшчы. Гэта вёска ў Жабчыцкай гміне Пінскага павета Палескага ваяводства. У 1939 г. Паршавічы ўвайшлі ў склад БССР. З канца 1939 г. паселішча у Пінскім павеце, з пачатку 1940 г. – у Жабчыцкім раёне Пінскай вобласці. У кастрычніку 1940 г. утвораны Паршавіцкі сельсавет. З кастрычніка 1957 г. Паршавічы ў складзе Пінскага раёна Брэсцкай вобласці. У 1964 г. (ці ў 1965 г.) Паршавіцкі сельсавет перайменаваны ў Бярозавіцкі. У 2005 г. тут налічвалася 686 жыхароў і 307 гаспадарак [1, с. 96; 4, с. 70, 95–99, 135–136, 227; 5, с. 35–37, 39, 67–71, 108–109, 288; 6, 386–387; 10, с. 18, 19, 573–574].

Для запісу дыялектнага матэрыялу намі была выкарыстана праграма “Атласа гаворак Выганаўскага Палесся. Фанетыка. Марфалогія. Лексіка” (дапрацаваны варыянт, 128 пытанняў), а таксама т.зв. вялікая (новая) праграма: “Як у вас гавораць?” (210 пытанняў па лексіцы) [11, с. 32–35]. Дыялектны матэрыял у вёсцы Бярозавічы (мясц. назва *Паршавічы*; жыхары: *паршавічы*) быў запісаны ў верасні 2013 – красавіку 2015 г. ад мясцовых жыхароў Бубнова Мікалая Кірылавіча, 1938 года нараджэння, і Бубновай Марыі Міхайлаўны, 1946 года нараджэння.

Разгледзім асноўныя фанетычныя і марфалагічныя асаблівасці гаворкі вёскі Бярозавічы Пінскага раёна.

Даследаванай гаворцы характэрны пяціфанемны склад галосных гукаў [a], [e], [o], [ы(i)], [y]. У першую чаргу адзначым такую адметную рысу гэтай гаворкі, як рэалізацыя галоснага [o^ɣ] (сярэдні паміж гукамі [o] і [y]) на месцы

гістарычнага *o ў пераднаціскных складах пасля цвёрдых зычных: *доўро́на, коўро́на, хоўлоўна́, моўлоўко́*. Аднак у канцавых адкрытых складах этымалагічны *o захоўваецца: *с'іно, л'іто, вы́соко* і інш. Акрамя гэтага, галосны [o] зафіксаваны на месцы гістарычнага *e ў націскай і паслянаціскай пазіцыі адпаведна ў словах *дал'о́ко, вё́чор, бёро́н*.

Адна з найбольш яркіх і спецыфічных асаблівасцей дадзенай гаворкі – гэта вымаўленне гука [y] на месцы этымалагічнага *o ў новых закрытых складах пад націскам: *бул'иш, вуз, вул, вун, коўру́чка, нус, пуйдеш, стул, кун', кут*.

Наступнай вельмі значнай і адрознай адметнасцю даследаванай гаворкі з'яўляецца наяўнасць галоснага [i] (т.зв. ікавізм) на месцы націскага гістарычнага *h: *л'іс, с'іно, сн'іг, хл'іў, д'ід, в'іт'ор, з'іл'л'е* і інш.

Выразная і паказальная асаблівасць гаворкі – гэта пашырэнне гука [ы] на месцы этымалагічных *e, *h ў першым пераднаціскным складзе пасля губных зычных: *высна́, быда́, выдро́, мышо́к, пысо́к*.

Істотнай і характэрнай адметнасцю дадзенай гаворкі з'яўляецца таксама рэалізацыя галоснага [e] (часам паралельна з гукамі [ы]) на месцы *e (*ь) у першым пераднаціскным складзе пасля гістарычных *з, *н, *с, *т, *д: *земл'а́, нема́, нымá, селó, тепéр, тыпéр, ден'о́к*. Да таго ж этымалагічны *e захоўваецца ў націскным становішчы ў наступных словаформах: *мед, овéс*.

Яшчэ адна значная асаблівасць гаворкі ў галіне вокалізму – гэта вымаўленне гука [a] на месцы гістарычнага *e ў пераднаціскных складах у лексемах тыпу *хл'ад'іў, уз'ала́, зл'акáвса*. Аднак у паслянаціскных складах у акрэсленай пазіцыі зафіксаваны галосны [e]: *зайец, памет'*.

Найбольш яркай і выразнай адметнасцю гаворкі ў галіне кансанантызму з'яўляецца наяўнасць толькі цвёрдых зычных у наступных пазіцыях: губныя цвёрдыя перад этымалагічнымі *e (ва ўсіх пазіцыях), *h (у ненаціскных складах), *i, гістарычныя *з, *н, *с, *т, *д, *л – перад этымалагічнымі *e (*ь), *i: *высна́, бёро́н, вё́чор, до менé, пёршы, быда́, выдро́, мышо́к, пысо́к; забыра́ты, ловы́ты, мы́ска, пыса́ты, робы́ты; земл'а́, нема́, нымá, селó, тепéр, тыпéр, ден'о́к; зымá, ныўка, косы́ты, ходы́ты; алé, лед', по́ле; ко́лы, лы́па, лы́ты, ходы́лы*. Аднак на месцы націскага гістарычнага *h ўсе зычныя мяккія: *л'іс, с'іно, сн'іг, хл'іў, д'ід, в'іт'ор, з'іл'л'е, але тын'о́к* і інш.

Паказальная асаблівасць дадзенай гаворкі – гэта ацвярдзенне этымалагічных паўмяккіх *д, *т перад *e, *i: *ден', тепéр, тыпéр, ты́хо, ходы́ты*. Гістарычныя ж мяккія *д, *т захаваліся перад націскным *h і на канцы дзеясловаў у форме трэцяй асобы адзіночнага і множнага ліку: *д'ід, але тын'о́к; вун но́сыт', ходы́т', вонь но́сят', ход'ат'*.

Адрознай адметнасцю даследаванай гаворкі з'яўляецца таксама захаванне цвёрдых зычных у этымалагічных спалучэннях *гы, *кы, *хы

што ўзніклі пры ўтварэнні поўных форм прыметнікаў, а таксама ў пазіцыі перад галосным [e] ў прыметніках ніякага роду адзіночнага ліку: *дoвнхый, корoткхый, тыхый, дoвнхейе, корoткхейе, тыхейе*.

Значная асаблівасць гаворкі – гэта рэалізацыя як цвёрдых, так і мяккіх гістарычных *р, *ж, *ш, *ц, *ч у пэўных пазіцыях: *hp'ix, hp'izav, p'icka, na двop'i, na меж'i, narpшoвц'i* ‘мясцовыя жыхары’, *na конц'i, xopш'iй, лoхач'i* ‘буякі, дурніцы’ і *hpад, пopадoк, жap, жытo, хлoпцы, мoлoдыцa, цaцкa, цeп, цeвкa, шaпкa, xopшый, xopшчый, oлeшына* ‘вольха, алешына’, *вoчы, вoлoчыты* ‘баранаваць’, *чытыты* ‘чапаць’ і інш.

Істотнай адметнасцю дадзенай гаворкі з'яўляецца зычны *в, што паходзіць з *в, *л. У пазіцыі перад галосным, а таксама пасля галоснага гуча перад зычным і ў канцавым становішчы ён даў рэфлекс губна-зубнога [v]: *vata, voda, v'it'op, plyvu, lavka, pravda, dovnyy, kutyv* і інш. Сустракаецца губна-зубны [v] і ў пачатковым становішчы перад зычнымі: *мыватыса, в носу* і інш.

Вельмі яркая асаблівасць даследаванай гаворкі – гэта наяўнасць фарынгальнага (глотчнага) зычнага [h]: *husty, hород, had'uka, ohorod, hо'лoвa, h'ad'iv, hp'ix, dovnyy, bepoh* і інш. Зрэдку ўжываецца тут і выбухны [g]: *hyc'i g'erg'echut'* ‘гусі гагочуць’.

Выразнай адметнасцю гаворкі з'яўляецца таксама захаванне звонкіх зычных у сярэдзіне слова перад глухімі і ў канцавым становішчы: *kazka, zahadka, hubka, nujzka, вуз, hород, б'ільый грыб* ‘баравік’ і інш. Часам на канцы слова назіраецца частковае аглушэнне названых зычных: *дубⁿ, нужⁿ, hо'лoдⁿ*.

Істотная асаблівасць дадзенай гаворкі – гэта рэалізацыя на месцы зымалагічнага спалучэння “мяккі зычны + Ъ” у становішчы паміж галоснымі падоўжаных зычных: з *'il'le, nas'in'ne*.

І апошняй паказальнай і адрознай адметнасцю даследаванай гаворкі ў галіне кансанантызму з'яўляецца пашырэнне пратэтычных зычных [h], [v] перад галоснымі [a], [o], [y]: *hanu'cha, horaty, hострый, vозерo, vosen', vочы, vулыца*, але *ныoднo'ho*.

Значнымі асаблівасцямі характарызуецца гэтая гаворка і ў галіне марфалогіі.

Назоўнікі мужчынскага і ніякага роду другога скланення з асновай на мяккі і зацвярдзелы зычны пашыраны з канчаткам *-em*: *конeм, рублeм, нoжeм, iйцeм*.

Назоўнікам жаночага і мужчынскага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з асновай на зацвярдзелы зычны ў месным склоне ўласцівы канчатак *-i*: *на мых'i, на двop'i, на конц'i*.

Назоўнікі жаночага, мужчынскага і ніякага роду адзіночнага ліку першага і другога скланенняў з асновай на цвёрды і мяккі зычны ўжываюцца з канчаткамі *-ы, -і, -у*: *у хаты, у л'ісы, у пól'і, в носу*.

Формы клічнага склону агульных назоўнікаў і ўласных імёнаў жаночага роду адзіночнага ліку зафіксаваны з канчаткам *-о*: *баба, мама, Ва́л'о, На́д'о, Ма́н'о*.

Назоўнікам жаночага роду множнага ліку першага скланення ў родным склоне характэрны канчатак *-ей* або нулявы канчатак: *бабей, йамей, хатей; голув, дор'іх, стр'іх* [9, с. 153–154].

Прыметнікі мужчынскага роду адзіночнага ліку ў назоўным склоне адзначаны з націскным і ненаціскным канчаткам *-ый*: *моладый, стары, малый, новы, добры, хорбы* [8, с. 218; 9, с. 154]. Часам у падобных умовах выступае націскны і ненаціскны канчатак *-ы*: *хусты, деревляны* 'драўляны', *дорышы, душы, шыры* і інш.

Ярка і выразная адметнасць дадзенай гаворкі – гэта т.зв. "сцягнутыя" аднаскладовыя націскныя і ненаціскныя канчаткі *-а, -е* (часам – поўны двухскладовы ненаціскны канчатак *-ейе*) у назоўным склоне адзіночнага ліку адпаведна жаночага і ніякага роду: *молада, стар, добра, нова; моладэ, старэ, нове, солодке, хорбы; довнейе, короткейе, тыхейе* [9, с. 154].

Яшчэ адной значнай асаблівасцю прыметнікаў даследаванай гаворкі з'яўляюцца суфіксы *-ч, -ш* прастай формы вышэйшай ступені параўнання прыметнікаў: *дорышы, душы, хорбышчый; шыры* [2, с. 96–97].

Інфінітыў дзеясловаў з асновай на галосны пашыраны з фанематычным варыянтам старажытнага суфікса *-ц'і -ты*: *ходыты, робыты, спаты* [9, с. 155].

Дзеясловам першага і другога спражэння ў трэцяй асобе адзіночнага і множнага ліку ўласцівы канчаткі *-е, -ыт', -ут', -ат'*: *вун іде, нысе, ходыт', носьт', вонь ідут', несут', ход'ат', нос'ат'*.

Зваротныя дзеясловы ў гаворцы ўжываюцца с постфіксам *-са*: *братыса, зватыса, мытыса, вмыватыса, робытыса, бойуса, купайуса, бойавса, купавса, н'ішчо зробылоса*.

Паказальная і адрозная адметнасць дадзенай гаворкі – гэта аднаўленне форм інфінітыва на *-ты* з захаваннем зычных [к], [н] у аснове: *пекты, секты, стрыхты*. Аднак у форме трэцяй асобы множнага ліку цяперашняга часу названыя дзеясловы маюць у аснове перад канчаткам зычныя [ч] [ж]: *печут', сычут', стрыжут'* [3, с. 316–318; 9, с. 155; 12, с. 64, 116, 184–185].

Разгледзім яшчэ шэраг найбольш істотных асаблівасцей даследаванай гаворкі. Назоўнік *чобаты* [боты] ў месным склоне множнага ліку адзначаны з ненаціскным канчаткам *-ах*: *у чобатах*. Асабова-

Указальныя займеннікі трэцяй асобы мужчынскага, жаночага і ніякага роду адзіночнага і множнага ліку *ён, яна, яно, яны*, уласна-асабовы займеннік другой асобы множнага ліку *вы*, няпэўны займеннік *нешта*, а таксама займеннік, злучнік і часціца *што* выступаюць у своеасаблівых лексіка-граматычных формах: *вун, вона, воно, вони; выте; н'ішчо; шчо*. Дзеяслоўныя формы *лятаць, лятаюць* ужываюцца з націскам на першым складзе асновы: *летаты, летайут'*. Дзеясловам *хадзіць, насіць* характэрны адметныя формы: *ход'у, нос'у*. Зваротны дзеяслоў *смяяцца* ў трэцяй асобе адзіночнага ліку зафіксаваны з фанематычным варыянтам: *смыйцец'ц'а*. У выразях *гадзіннік (часы) вісіць, я лью ваду* дзеясловы *вісець* і *ліць* адпаведна ў трэцяй асобе множнага ліку і ў першай асобе адзіночнага ліку маюць наступны лексіка-граматычны выгляд: *часы в'іс'ат', йа л'л'у воду*.

Такім чынам, гаворка в. Бярозавічы Пінскага раёна характарызуецца значнай колькасцю фанетычных і марфалагічных асаблівасцей і адносіцца да паўночназагародскіх гаворак, адной з чатырох асобных разнавіднасцяў заходнепалескіх, або загародскіх, гаворак [7, с. 24–25, 38–39; 8, с. 218; 9, с. 151–157, 201–202, 204–206, 208–209].

Літаратура

1. Беларуская энцыклапедыя : у 18 т. / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 1996–2004. – Т. 3 : Беларусы – Варанец. – 1996. – 511 с. : іл.
2. Блінава, Э. Д. Беларуская дыялекталогія : вучэб. дапам. / Э. Д. Блінава, Е. С. Мицельская. – 2-е выд., дапрац. і дап. – Мінск : Выш. шк., 1980. – 303 с.
3. Булыка, А. М. Гістарычная марфалогія беларускай мовы / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, І. І. Крамко ; пад рэд. А. М. Жураўскага. – Мінск : Навука і тэхніка, 1979. – 328 с.
4. Вялікі гістарычны атлас Беларусі : у 3 т. Т. 1 / Дзярж. кам. па маёмасці Рэсп. Беларусь ; рэдкал.: В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – [Маштабы розныя]. – Мінск : Белкартаграфія, 2009. – 244, [3] с.
5. Вялікі гістарычны атлас Беларусі : у 3 т. Т. 2 / Дзярж. кам. па маёмасці Рэсп. Беларусь ; рэдкал.: В. Л. Насевіч (гал. рэд.) [і інш.]. – [Маштабы розныя]. – Мінск : Белкартаграфія, 2013. – 347, [4] с.
6. Гарады і вёскі Беларусі : энцыклапедыя. Т. 4. Кн. 2. Брэсцкая вобласць / рэдкал.: Г. П. Пашкоў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелЭн, 2007. – 608 с. : іл.
7. Клімчук, Ф. Д. Гаворкі Заходняга Палесся: фанетычны нарыс / Ф. Д. Клімчук ; рэд. М. І. Талстой ; Акад. навук БССР, Ін-т мовазнаўства. – Мінск : Навука і тэхніка, 1983. – 126 с.
8. Клімчук, Ф. Д. Заходнепалескія гаворкі / Ф. Д. Клімчук // Беларуская мова : энцыклапедыя / рэдкал.: Б. І. Сачанка (гал. рэд.) [і інш.]; пад рэд. А. Я. Міхневіча. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – С. 218–219.
9. Крывіцкі, А. А. Дыялекталогія беларускай мовы : дапам. для філал. спецыяльнасцей ВДУ / А. А. Крывіцкі. – Мінск : Выш. шк., 2003. – 293 с.
10. Памяць. Пінскі р-н : гіст.-дак. хронікі гарадоў і р-наў Беларусі / рэдкал.: Г. К. Кісялёў (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БелТА, 2003. – 621 с.
11. Самуйлік, Я. Р. Атлас гаворак Выганаўскага Палесся / Я. Р. Самуйлік ; Брэсц. дзярж. тэхн. ун-т. – Брэст : БрДТУ, 2013. – 322 с.

12. Янкоўскі, Ф. М. Гістарычная граматыка беларускай мовы : вучэб. дапамагач для філал. фак. пед. ін-таў / Ф. М. Янкоўскі. – 2-е выд., выпр. і дап. – Мінск : Выш. шк 1983. – 271 с.

Н. Н. Скворцова (г. Минск, Беларусь)

**«ПРИЧАСТИЯ СОСЛАГАТЕЛЬНОГО НАКЛОНЕНИЯ»:
КОММУНИКАТИВНО-ФУНКЦИОНАЛЬНАЯ
ОБУСЛОВЛЕННОСТЬ ОБРАЗОВАНИЯ И УПОТРЕБЛЕНИЯ**

Неизменный интерес к причастиям обусловлен противоречивостью их грамматической природы, сложными связями и взаимодействием с предикативными и непредикативными формами, составляющими глагольную парадигму. Еще М. В. Ломоносов, определив причастие как «соединение имени и глагола в одно речение», отвел данным формам особое место в ряду различных групп слов [4, с. 408]. Объективно говоря, это особое место за причастиями сохранилось, и они по-прежнему являются проблемной зоной грамматической теории. Оставаясь в орбите глагола, причастия по семантике и образованию противостоят спрягаемым формам. В современном русском языке причастия квалифицируются как атрибутивные глагольные формы, совмещающие значения глагола и прилагательного (значения действия и собственно определительное) [6, с. 665]. Между тем специфика причастий заключается не только в совмещении значений двух частей речи. Семантический диапазон причастий достаточно широк: они способны употребляться в *глагольных, стативных* и *адъективных* лексических значениях [7, с. 9–11]. Показательно, что носители русского языка зачастую прибегают к «причастному знаку» даже тогда, когда вынуждены отступать от литературной нормы, образуя «причастия будущего времени» (**напишущий, *прочитающий* и т.п.), так и не ставшие фактом языка, но давно ставшие фактом речи [2; 11]. К не менее показательным и довольно активным процессам можно отнести образование и употребление причастий, условно называемых «причастиями сослагательного наклонения», хотя, как известно, ирреальная модальность не получает своего формального выражения в причастии, имплицитный характер ее представления обуславливается средствами контекста.

Необходимо отметить, что в русском языке значение модальности и времени не всегда выражается формами глагола, и в случаях, когда их выразителями оказываются другие средства (лексика, интонация, контекст), глагол [спрягаемые формы глагола] «освобождается» от этой функции [1, с. 12–13]. Аналогичным образом можно сказать и об особой форме глагола – причастии: оно «свободно от обязанности» выражать